MANNELIJKHEID EN NATIE

NOTITIES OVER HEGEMONIALE MANNELIJKHEID EN GESCHIEDENIS[1]

Stefan Dudink

Masculinity and Nation

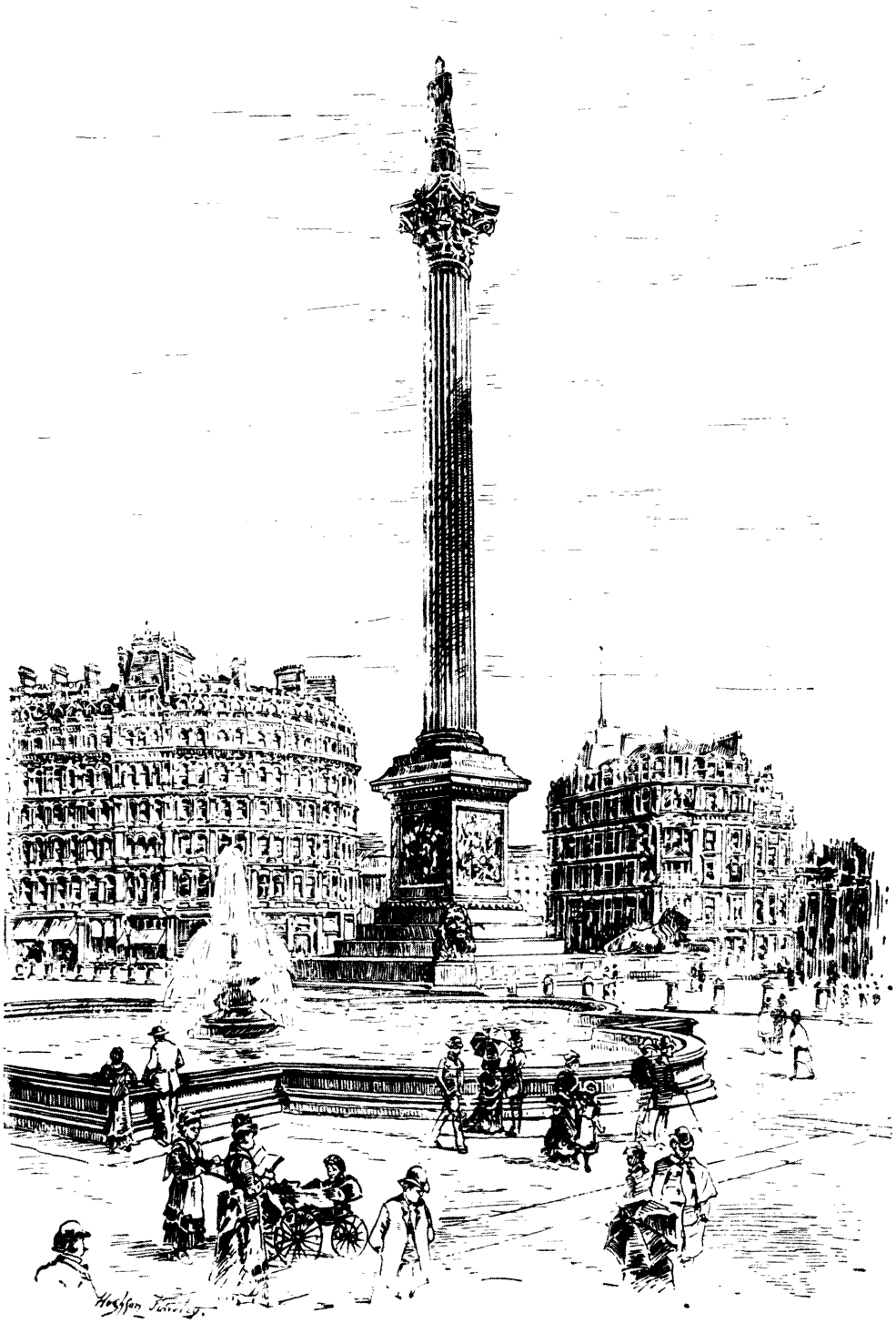
This article critically interrogates the concept 'hegemonic masculinity' as it has been developed by the Australian sociologist R.W. Connell. Introduced in 1983, this concept has become highly influential in various branches of masculinity studies. Especially Connell's focus on the multiplicity of 'masculinities' and their dynamics has inspired many a scholar of masculinity. Despite its merits the concept does not, however, provide adequate means to analyse the way constructions of masculinity - and gender more generally - help to constitute other (power) relations than those between men and women. Neither does it allow for a profound historicization of the category 'masculinity' itself. The author argues for a rethinking of the concept that is inspired by the work of Ernesto Laclau and Chantal Mouffe. An analysis of meanings of masculinity in Dutch and English nationalism of the late eighteenth and early nineteenth century shows how a notion of hegemonic masculinity that builds on post-structuralist theory rather than Gramscian Marxism might help to understand masculinity's part in constituting power relations in other fields than that of gender and might help to bring out the profoundly historical nature of 'masculinity'.

In 1976 bepleitte Natalie Zemon Davis een vrouwengeschiedenis die zich niet langer zou beperken tot vrouwen. Een juist begrip van de machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen vereiste volgens haar dat vrouwengeschiedenis zich ook tot mannen uitstrekte: 'We should not be working only on the subjected sex any more than a historian of class can focus exclusively on peasants' (Davis, 1976, p. 90). De afgelopen jaren heeft zich, in de lijn van Davis' pleidooi, een geschiedschrijving van mannen en mannelijkheid ontwikkeld. Of dit ook in een adequate conceptualisering en analyse van machtsverhoudingen heeft geresulteerd, is echter de vraag.

In dit artikel bespreek ik de merites en tekortkomingen van het door de Australische socioloog Robert W. Connell gemunte begrip 'hegemonic masculinity'. In historisch onderzoek, maar ook in het onderzoek naar mannen en mannelijkheid in andere vakgebieden, heeft dit concept ruim ingang gevonden. Het is op dit moment één van de meest gangbare begrippen waarmee onderzoekers de macht van mannelijkheid trachten te vangen. Ik zal proberen duidelijk te maken dat Connells 'hegemonic masculinity' tekortschiet in de conceptualisering en analyse van (1) de manier waarop mannelijkheid – en sekse in het algemeen – andere machtsverhoudingen dan die tussen de seksen helpt maken en van (2) de historiciteit van mannelijkheid.

De historica Mrinalini Sinha heeft onlangs geopperd dat de geschiedschrijving van mannelijkheid de geseksueerde organisatie van macht en de historiciteit van mannelijkheid centraal zou moeten stellen. Een deel van de recente geschiedschrijving van mannelijkheid is volgens haar ten onrechte aan deze punten voorbijgegaan en heeft zo de aansluiting gemist bij 'een feministische geschiedenis van gender' – de door het post-structuralisme aangeraakte nazaat van Davis' vrouwengeschiedenis. Door zich hoofdzakelijk te richten op de reconstructie van veranderende historische percepties van mannelijkheid, zouden historici het gevaar lopen de vraag te verwaarlozen naar de betekenis van mannelijkheid – en sekse in het algemeen – voor het constitueren en instandhouden van machtsverhoudingen. Sinha benadrukt dat het daarbij om machtsrelaties van uiteenlopende aard gaat en niet uitsluitend om die tussen mannen en vrouwen. De vraag hoe mannelijkheid hiërarchieën van sekse en seksualiteit, ras, klasse et cetera 'maakt', dient volgens Sinha de centrale kwestie te zijn in een geschiedschrijving van mannelijkheid (Sinha, 1999).

Sinha wil – mijns inziens terecht – de bestudering van machtseffecten van mannelijkheid centraal stellen in de geschiedschrijving van mannelijkheid en deze onderneming niet beperken tot het terrein van sekse, maar uitgebreid zien tot een veelheid van maatschappelijke velden. Van bijzonder belang vind ik het dat Sinha dit program vervolgens koppelt aan een pleidooi voor een historisering van mannelijkheid en sekse (Sinha, 1999). Het belang van een

Nelsons monument op Trafalgar Square in Londen

geschiedschrijving van mannelijkheid ligt er voor haar uiteindelijk in dat mannelijkheid zelf een geschiedenis krijgt. Door mannelijkheid los te maken van mannen en mannenlichamen, en te beschouwen als een verschil dat wordt 'geproduceerd' in veranderlijke en complexe contexten, is het mogelijk mannelijkheid zelf als een contingente, historische categorie te denken. Ik wil dit benadrukken omdat de geschiedschrijving van mannelijkheid vaak aanzienlijke moeite heeft te komen tot een 'genuine historicization and deconstruction' (Scott, 1986, p. 1065) van het onderwerp dat zij – tegelijkertijd – als legitiem object van studie wil promoten (Dudink, 1995, 1998).

Hoewel Sinha's programma waarschijnlijk voor veel historici van mannelijkheid in grote lijnen aanvaardbaar is, lijkt het er toch op dat het in zijn geheel niet altijd uitvoering krijgt. Ik wil dat hier aan de hand van Connells 'hegemonic masculinity' laten zien. Het besef dat 's mannelijkheids machtseffecten zich manifesteren in uiteenlopende maatschappelijke velden en dat die mannelijkheid een contingente historische categorie is, wordt bij Connell overschaduwd door de wijze waarop hij in 'hegemonic masculinity' mannelijkheid en macht met elkaar verbindt. Ik zal mijn kritiek op Connell en een alternatieve benadering van de kwestie van mannelijkheid en macht uiteenzetten in overwegend theoretische termen en haar daarnaast illustreren met voorbeelden ontleend aan mijn onderzoek naar de geschiedenis van mannelijkheid en natie rond 1800.

De verheven mannelijkheid van de moderne natie

Hegemoniale mannelijkheid is volgens Connell – onder meer – een vorm van mannelijkheid die op een gegeven moment in culturele zin boven andere vormen van mannelijkheid wordt 'verheven'[2] (Connell, 1995, p. 77). Deze bewoording lijkt hegemoniale mannelijkheid een geschikte kandidaat te maken om de intense verknoping van mannelijkheid en natie te begrijpen die zich in de late achttiende eeuw in de Westerse wereld aandiende. Stereotiepe beelden van mannelijkheid behoorden tot de voornaamste middelen van zelfrepresentatie van het moderne nationalisme, dat, in de woorden van historicus George L. Mosse, vanaf zijn ontstaan mannelijkheid 'coöpteerde' (Mosse, 1996, p. 7). Hieronder volgt een schetsmatig fragment van de geschiedenis van dit proces van coöptatie in vroeg negentiende-eeuws Groot-Brittannië. Ik claim voor deze minigeschiedenis geen historische volledigheid; zij is bedoeld om duidelijk maken hoe hegemoniale – in de zin van cultureel verheven – mannelijkheid van dienst kan zijn in het begrijpen van de gebroederlijke verhouding van mannelijkheid en natie en haar voortbrengselen op verschillende maatschappelijke niveaus.

Representaties van de moderne natie lijken, net als het nationalisme dat haar voortbracht en -brengt[3], soms welhaast samen te vallen met cultureel verheven vormen van mannelijkheid. Zelfs wanneer we 'cultureel' in enge zin begrijpen en 'verheven' letterlijk nemen, laat deze verknoping zich gemakkelijk aanschouwelijk maken. Zo troont bijvoorbeeld hoog boven Londens Trafalgar Square Horatio Nelson op zijn zuil. Nelson, kristallisatiepunt van vroeg negentiende-eeuws Brits nationalisme, is hier in 1843 vereeuwigd vanwege het feit dat hij in de slag bij Trafalgar (1805) de Spaanse en Franse vloot vernietigde. Dit was de slag waar hij het leven liet en die hij, naar verluidt, was ingegaan met de woorden: 'England expects every man to do his duty' (Syriatou, 1998, p. 192) – een tekst die op de sokkel van zijn zuil te lezen is. Minder hoog, maar evengoed zeer imposant, is Nelsons graftombe in St. Paul's Cathedral. Nelson prijkt hier op een sokkel waarin de namen van de zeeslagen zijn gebeeldhouwd waar hij overwinningen behaalde. Aan de voet van de sokkel laat de allegorische figuur Minerva twee jongens letterlijk opkijken naar de held met een opvoedkundig gebaar dat ook de bezoekers van het graf zich kunnen aantrekken (Erwin, 1990, p. 54).

Meer op ooghoogte bevinden zich de schilderijen die in de jaren na Nelsons dood werden vervaardigd. De toeschouwers die deze werken kwamen bekijken, stonden weliswaar oog in oog met de held, maar aan zijn verhevenheid hoefden zij niet te twijfelen. De schilders Benjamin West en William Blake stelden beiden in 1807 een Apotheosis of Nelson tentoon, die Nelsons verheffing tot het goddelijke uitbeeldden (Erwin, 1990, pp. 49-53). Op andere schilderijen zag men de zeeheld op het moment van sterven. Deze doeken waren uitgevoerd in het genre van de historieschilderkunst dat in de klassieke kunsttheorie gold als het hoogst gewaardeerde. Het uitbeelden van bijbelse, mythologische, literaire of aan de geschiedenis ontleende 'historiën' stond zowel vanwege de hoge moeilijkheidsgraad in aanzien, als ook om de afgebeelde 'exempla virtutis': de deugdzame voorbeelden die in de negentiende eeuw steeds vaker eigentijdse, voor het vaderland stervende – mannelijke – militairen waren (Kaulbach, 1995; Mai & Repp-Eckert, 1988). Soms werden deze doeken met hun voorbeelden van mannelijke zelfopoffering voor het vaderland aan het grote publiek getoond. In ieder geval verzekerden de honderdduizenden prenten die naar deze schilderijen werden vervaardigd Nelson een plaats in hart en hoofden van velen (Colley, 1992, p. 180), zoals ook de voortdurende hervertelling van Nelsons dood in Britse schoolboeken deed (Syriatou, 1998, p. 192).

Op dit punt aangekomen kunnen we de enge betekenis van 'cultureel' achter ons laten en beginnen te speculeren over de manier waarop de verheven mannelijkheid van het moderne nationalisme een culturele mal vormde waarin mannelijke subjectiviteit werd gevormd.[4] Een subjectiviteit die zich niet slechts op individueel niveau manifesteerde, maar direct was verbonden met institutionele vormen van mannelijkheid-cum-nationalisme als het moderne, nationale leger dat massaal mannen onder de wapenen riep. In Groot-Brittannië groeiden de strijdkrachten ten tijde van de Napoleontische oorlogen sterker dan in enig ander Europees land. De landmacht telde in 1789 40.000 koppen; in 1814 waren dat er een kwart miljoen. De Britse marine had in 1789 16.000 mannen onder de wapenen en dit aantal nam toe tot 160.000 in 1812 (Colley, 1992, pp. 286-287). Het lijkt niet vergezocht te veronderstellen dat een verheven vorm van mannelijkheid als van Horatio Nelson een grote rol speelde in de retoriek die een mentale bereidheid moest creëren om vrijwillig de wapenen op te nemen, dan wel wetgeving moest rechtvaardigen die mannen daartoe zou dwingen.[5] Evenmin is het vergezocht te veronderstellen dat dergelijke vormen van mannelijkheid zich ook in processen van natievorming buiten Groot-Brittannië laten aanwijzen, en dat zij ook daar kunnen helpen de verknoping van mannelijkheid en natie in haar culturele, subjectieve en institutionele gedaanten begrijpelijk te maken.

Hegemoniale mannelijkheid

Hegemoniale mannelijkheid lijkt zijn verdiensten te hebben om de wederzijdse omarming van mannelijkheid en natie rond 1800 te begrijpen. Bij nader inzien valt dat echter tegen. In het miniatuur waarin ik hierboven die omarming schetste, heb ik het begrip hegemoniale mannelijkheid op een losse en mogelijk tegendraadse wijze gebruikt. Een preciezere uiteenzetting van het begrip die dichter bij Connells teksten blijft, laat zien dat zijn concept niet, of slechts op een beperkende manier, de verhouding van mannelijkheid en natie begrijpelijk kan maken.

Hoewel de notie van hegemoniale mannelijkheid wel wordt ingezet in onderzoek dat zich met een taxonomische beschrijving van verschillende vormen van mannelijkheid tevredenstelt, is dat nadrukkelijk niet Connells bedoeling. Connell onderscheidt hegemoniale en andere soorten mannelijkheid om recht te doen aan de meervoudigheid van mannelijkheid, en om een analyse mogelijk te maken van de dynamische relaties tussen verschillende vormen van mannelijkheid. Onder verwijzing naar het inzicht dat sekse in interactie met ras en klasse staat, benadrukt Connell de meervoudigheid van mannelijkheid (Connell, 1987, p. 186; 1995, pp. 75-76). Een eenvoudige typologie van 'mannelijkheden' is hem echter niet genoeg. Verschillende soorten mannelijkheid vormen volgens hem een web van dynamische relaties waarin de dominante positie van hegemoniale mannelijkheid nimmer gegeven, maar altijd betwistbaar is (Connell, 1987, p. 184, 251; 1995, p. 76.)

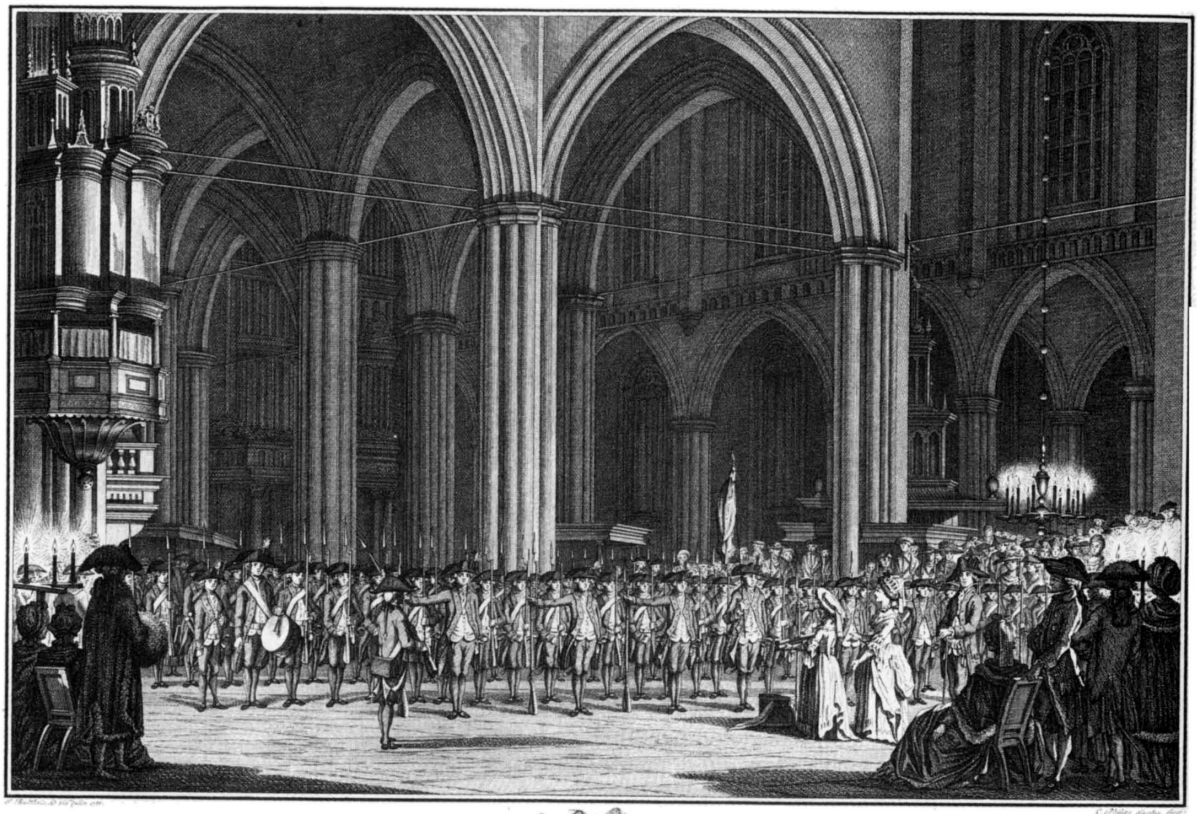
De in culturele zin verheven vorm van mannelijkheid die deze dominante positie weet te betrekken, doet dat niet louter met behulp van geweld. Hegemonie verwijst naar een culturele dynamiek, waarin een groep een leidende sociale positie verwerft door middel van een succesvolle claim op autoriteit (Connell, 1987, p. 184; 1995, p. 77). De mannelijkheid die aldus een hegemoniale positie bereikt, staat in een verhouding van dominantie ten opzichte van vrouwelijkheid en verschillende andere vormen van mannelijkheid. Connell onderscheidt drie verschillende relaties van 'mannelijkheden' onderling. Hij duidt deze aan met de termen onderschikking, medeplichtigheid en marginalisering – onder hedendaagse verhoudingen belichaamd door, respectievelijk, homoseksuele, alledaagse en zwarte mannen (Connell, 1995, pp. 78-81).

Hoewel de relaties tussen uiteenlopende soorten mannelijkheid van groot belang zijn in Connells conceptualisering van hegemoniale mannelijkheid, neemt mijns inziens de machtsverhouding tussen mannen en vrouwen er echter de centrale plaats in. Nadat hij hegemoniale mannelijkheid als een in culturele zin verheven vorm van mannelijkheid heeft beschreven, definieert Connell haar in Masculinities uit 1995 als volgt:

Hegemonic masculinity can be defined as the configuration of gender practice which embodies the currently accepted answer to the problem of the legitimacy of patriarchy, which guarantees (or is taken to guarantee) the dominant position of men and the subordination of women. (77).[6]

In zijn definitie van hegemoniale mannelijkheid betrekt Connell de culturele dynamiek waarin een bepaalde groep een leidende sociale positie verwerft uitsluitend op de machtsverhouding tussen mannen en vrouwen. De tekst die aan deze definitie voorafgaat, evenals die welke erop volgt, gaat over de verhoudingen tussen verschillende soorten mannelijkheid en hun interacties met seksualiteit, klasse en ras. De definitie zelf verbindt hegemoniale mannelijkheid echter uitsluitend aan de machtsverhouding tussen mannen en vrouwen die met de term patriarchaat wordt aangeduid.

Voor een analyse van de historische verhouding van (hegemoniale) mannelijkheid, natie en nationalisme levert deze definitie twee problemen op. Ten

'T GENOOTSCHAP, PRO PATRIA;
zo als het zig vertoonde in de Nieuwe Kerk, te Amsterdam,
bij het ontfangen der geschenken op den 11 Februarij, 1786.

W.Vermandel & J.W.Kuhl, exeudit.

eerste dwingt de exclusieve focus op de relatie van hegemoniale mannelijkheid tot patriarchaat een dergelijke analyse in een specifieke, beperkte richting. Deze definitie volgend kan een verheven vorm van mannelijkheid zoals ik hierboven beschreef uitsluitend als antwoord op het legitimatieprobleem van het patriarchaat worden bestudeerd. De vraag hoe een dergelijke heroïsche, offervaardige mannelijkheid in verhouding staat tot natie en nationalisme kan strikt genomen niet worden gesteld, tenzij we die laatste twee herleiden tot of laten samenvallen met het patriarchaat.

De Britse hegemoniale mannelijkheid die ik eerder schetste was echter nadrukkelijk met meer elementen verbonden dan sekse en machtsverhoudingen tussen de seksen. Een belangrijk kenmerk van de patriottische mannelijkheid van de vroege negentiende eeuw was bijvoorbeeld dat deze een mannelijkheidsideaal 'democratiseerde' dat eerder aan de aristocratie was voorbehouden. Te sterven voor het vaderland om daarmee een eeuwig voortleven in de herinnering van de natie te verdienen, was, zo suggereerde nationalistische retoriek, niet langer een adellijk privilege (Hagemann, 1996; Mosse, 1990). 'England expects every man to do his duty', stond er op de sokkel van Nelsons zuil – en Engeland zou hen op zijn beurt belonen met een onsterfelijkheid die zich in het tijdperk van nationale oorlogen en nationale legers tot alle mannen uitstrekte. Deze nieuwe kruising van mannelijkheid, klasse en natie liet geen van drieën onberoerd. Zij bracht constructies voort van mannelijkheid, klasse en natie die in belangrijke opzichten verschilden van eerdere versies.[7] Het feit dat alledrie deze elementen veranderden wordt echter naar de achtergrond gedwongen wanneer we Connells definitie van hegemoniale mannelijkheid naar de letter zouden volgen. Connells definitie verplicht immers tot een uiteindelijke concentratie op het element sekse. Door hegemoniale mannelijkheid op te vatten als het antwoord op de legitimatieproblemen van het patriarchaat, verbindt Connell deze mannelijkheid zowel naar 'karakter' als naar 'effect' met sekse – en niet met klasse en natie.

Het tweede probleem met Connells definitie van hegemoniale mannelijkheid is dat deze het niet toelaat de vraag te stellen hoe hegemoniale mannelijkheid (machts)verschil 'maakt'. De vraag naar de constitutie van (machts)verschillen – of die nu verbonden zijn met klasse, ras, natie of sekse – kan niet worden opgeworpen. Hegemoniale mannelijkheid is een antwoord op de legitimatieproblemen van een patriarchaat dat wordt verondersteld al aanwezig te zijn. Hierin schuilt, zoals ik later duidelijk zal maken, een probleem voor een geschiedschrijving die mannelijkheid nadrukkelijk wil historiseren.

Hegemonie: Gramsci

Deze problemen zijn verklaarbaar uit Connells schatplichtigheid aan de notie 'hegemonie' van Antonio Gramsci. Connell heeft zijn concept direct geënt op het werk van Gramsci (Connell, 1987, p. 184; 1995, p. 77), waardoor 'hegemoniale mannelijkheid' zowel de mogelijkheden als de beperkingen van Gramsci's notie weerspiegelt. De faam van Gramsci als (neo-) marxistisch theoreticus berust op zijn interpretatie van het concept hegemonie. In weerwil van het marxisme van de Tweede Internationale stelde Gramsci dat maatschappelijke machtsverhoudingen niet uitsluitend werden bepaald door, uiteindelijk tot hun materiële basis te herleiden, klassenverhoudingen. In Gramsci's theorie is een cruciale plaats weggelegd voor ideologie. Ideologie is bij hem een intermediair die helpt de economische, politieke, intellectuele en morele doeleinden van verschillende groepen te doen samensmelten (Mouffe, 1979, p. 181). Een 'fundamentele sociale groep' die er middels ideologische strijd in slaagt de belangen van andere groepen aan de zijne te verbinden, kan een hegemonie over derden vestigen die berust op een in het ideologische conflict gesmede economische, politieke, intellectuele en morele eenheid (Hoare & Nowell Smith, 1971, pp. 181-182).

Losgemaakt uit een deterministisch raamwerk krijgt ideologie in Gramsci's werk een constitutief en materieel karakter. Het helpt machtsverhoudingen 'maken' en is niet slechts in hoofden en harten, maar ook in praktijken en instituties aanwezig (Mouffe, 1979, p. 199). Ondanks zijn nadruk op de constitutie van maatschappelijke machtsverhoudingen in culturele processen, bleef Gramsci in een belangrijk opzicht echter gevangen in de beperkingen van een marxistisch kader. De 'fundamentele sociale groep' die er middels ideologische strijd in slaagt de belangen van andere groepen aan de zijne te verbinden en zo een hegemonie over derden vestigt, blijkt niet een willekeurige groep te zijn. Een dergelijke hegemoniale formatie kent slechts een enkel verenigend beginsel en dat is uiteindelijk klasse. Het is de arbeidersklasse waaraan op grond van haar economische basis de cruciale rol in de vestiging van een hegemonie toevalt. Mocht zij daar niet in slagen, dan zal de bourgeoisie een hegemoniale eenheid rondom zichzelf herstellen. Gramsci plaatst aldus de politieke strijd over de vorming van een hegemoniale eenheid uiteindelijk toch in het kader van een structurele, door economische verhoudingen bepaalde tweestrijd (Laclau & Mouffe, 1997, pp. 69-70).

Dit kader beperkt de reikwijdte van Gramsci's hegemoniebegrip. Waar hij enerzijds stelt dat de ideologische elementen die in een hegemoniaal blok zijn samengebracht niet noodzakelijkerwijs een klassen-

karakter hebben, lijkt dat uiteindelijk toch het geval te zijn. Klasse is immers het enige verenigende element in een hegemoniale formatie. De uiteenlopende economische, politieke, intellectuele en morele doeleinden van de groepen die zo'n formatie vormen, blijken niet te zijn samengesmolten en daarmee allemaal van karakter te zijn veranderd. Ze zijn uiteindelijk toch aan de doeleinden van een, 'fundamentele' klasse ondergeschikt. Klasse is het cruciale element in elke hegemoniale formatie, het is het element dat niet in het proces waarin een hegemonie tot stand komt wordt 'geproduceerd'. Het bevindt zich daarbuiten in een economische werkelijkheid met een structuur die immuun is voor de werking van culturele en politieke processen waarin een hegemonie wordt gevormd (Laclau & Mouffe, 1997, pp. 68-70).

De tekortkomingen van Connells notie van hegemoniale mannelijkheid staan in verband met deze beperkingen van Gramsci's hegemoniebegrip. In algemene termen kunnen we zeggen dat Connell zich weliswaar heeft verwijderd van het idee dat klasse de fundamentele structurele machtsverhouding van de maatschappij is, maar niet van het formele model dat daarbij hoort. Alleen is bij hem in plaats van klasse het patriarchaat deze fundamentele structuur geworden. De gevolgen voor de conceptualisering van de culturele en politieke dynamiek waarin hegemonie wordt gevormd zijn hetzelfde. Hegemoniale mannelijkheid heeft, zoals de noodzakelijkerwijs aan klasse gebonden hegemonie van Gramsci, een inhoud die primair aan sekse en patriarchaat is gekoppeld.

Naast de uiteindelijke exclusieve verbondenheid met sekse kent Connells hegemoniale mannelijkheid nog een andere tekortkoming waarin de echo's van Gramsci's hegemoniebegrip weerklinken. Zoals we zagen is klasse bij Gramsci een element dat niet wordt 'geproduceerd' in het proces waarin hegemonie totstandkomt. Gelokaliseerd in een voor culturele en politieke processen immune economische sfeer, is het een voorgegeven maatschappelijke structuur en geen product van een hegemoniale formatie. In Connells hegemoniale mannelijkheid heeft het patriarchaat een soortgelijke status. Hegemoniale mannelijkheid is bij hem het antwoord op de legitimatieproblemen van een patriarchaat dat al – elders – aanwezig wordt verondersteld, en niet de uitkomst is van (voorafgaande) hegemoniale formaties.

Voor Connell is het patriarchaat van een andere orde dan de hegemoniale mannelijkheid die de legitimiteit ervan beschermt. Waar klasse bij Gramsci zich in een voor hegemonie niet vatbare economische sfeer bevindt, is patriarchaat voor Connell een sociale structuur die wordt gekenmerkt door een substantiële autonomie ten opzichte van culturele processen. In een paragraaf uit Masculinities (1995) die voorafgaat aan de paragrafen over hegemoniale mannelijkheid spreekt Connell zich uit over de waarde van een 'semiotische' analyse van mannelijkheid die de symbolische constructie van mannelijkheid onderzoekt. Hij onderkent de waarde van een dergelijke benadering voor culturele analyses van mannelijkheid en stelt dat het aan de semiotiek ontleende inzicht dat mannelijkheid altijd relationeel moet worden gedacht ook bruikbaar is buiten culturele studies van mannelijkheid (Connell, 1995, pp. 70-71). Een semiotische analyse is echter uiteindelijk te beperkt, tenzij, zo waarschuwt Connell,

> one assumes, as some postmodern theorists do, that discourse is all we can talk about in social analysis. To grapple with the full range of issues about masculinity we need ways of talking about relationships of other kinds too: about gendered places in production and consumption, places in institutions and in natural environments, places in social and military struggles (p. 71).

Met één – al te bekende – beweging presenteert Connell hier een vertekende, beperkte opvatting van vertoog, en plaatst hij vertoog vervolgens tegenover een sociale en natuurlijke werkelijkheid die niet tot vertoog te reduceren zou zijn. Deze beweging is even bekend als misleidend; de 'postmoderne theoretici' die vertooganalyse bepleiten doen dit immers juist om aan een dergelijke valse tegenstelling tussen cultureel vertoog en sociale werkelijkheid te ontsnappen. Onder deze theoretici bevinden zich Ernesto Laclau en Chantal Mouffe. Ik zal in wat volgt hun opvatting over de verhouding tussen vertoog en sociale werkelijkheid uiteenzetten en bespreken welke notie van hegemonie daaruit volgt.

Hegemonie: Laclau en Mouffe

Dat een analyse van vertogen cruciaal is voor onderzoek van sociale verhoudingen is precies wat Laclau en Mouffe, post-structuralistische critici van Gramsci's hegemoniebegrip, beweren.[8] Voor hen beperkt de analyse van vertogen en hun uitkomsten in 'discursieve formaties' zich echter niet tot onderzoek van de tegenover een sociale werkelijkheid geplaatste culturele sfeer. Zij benadrukken het materiële karakter van discursieve formaties. In dergelijke formaties wordt orde gecreëerd in en betekenis gegeven aan de wereld. Dit gebeurt door cultuur en taal in enge zin, maar ook door instituties, rituelen en praktijken (Laclau & Mouffe, 1997, pp. 105-109). Alle zaken die Connell tegenover vertoog stelt, zijn voor Laclau en Mouffe onderdeel van discursieve formaties, deel van een voortdurend proces waarin orde en betekenis tot stand wordt gebracht – bijvoorbeeld met betrekking

tot sekse. Daarmee heeft hun theorie een belangrijk voordeel ten opzichte van die van Connell. Waar bij hem het patriarchaat als voorgegeven verschijnt en hegemoniale mannelijkheid als zijn rechtvaardiging wordt gepresenteerd, kunnen Laclau en Mouffe laten zien hoe sekseverschil en -ongelijkheid wordt gemaakt en welk aandeel hegemoniale projecten hebben in dit constitueren van sekseverschil en -ongelijkheid.

Een opvatting van hegemonie à la Laclau en Mouffe maakt het bovendien mogelijk te tonen hoe andere verschillen en ongelijkheden middels hegemoniale projecten worden geproduceerd. Zij benadrukken dat het sociale een instabiel systeem van verschillen is dat geen gesloten structuren kent. De sociale en socio-politieke identiteiten zijn open, instabiele en contingente fenomenen, voortdurend in een proces van articulatie en daarmee 'onderhandelbaar' (idem, pp. 111-114). In deze opvatting van het sociale is het mogelijk te zien hoe een project van hegemoniale mannelijkheid andere structuren en identiteiten dan die van het patriarchaat maakt. Gegeven de openheid van het sociale, hoeft hegemoniale mannelijkheid niet noodzakelijkerwijs in relatie te staan tot het patriarchaat. Hegemoniale mannelijkheid kan ook in constitutieve verhoudingen staan tot bijvoorbeeld klasse en natie. Bij Laclau en Mouffe verwijst het idee van de openheid van het sociale namelijk niet alleen naar de contingentie van sociale structuren, maar ook naar het gegeven dat we niet op voorhand aan een van deze structuren een geprivilegieerde plaats kunnen toekennen. Of een sociale structuur en de eraan gekoppelde socio-politieke identiteiten een dergelijke centrale positie krijgen, is de – altijd betwistbare – uitkomst van hegemoniale praktijken waarvan het resultaat niet bij voorbaat vaststaat (idem, p. 112).[9] Deze openheid van de verhouding van verschillende sociale structuren tot elkaar maakt het mogelijk de werking van een hegemoniaal project als hegemoniale mannelijkheid in verschillende sociale velden te onderzoeken. Het wordt dan bijvoorbeeld mogelijk de effecten te onderzoeken van het bij elkaar brengen van uiteenlopende elementen in de 'gedemocratiseerde' offervaardige mannelijkheid van het vroeg negentiende-eeuws nationalisme. We hoeven die niet uitsluitend meer in relatie tot sekse te denken. De wijze waarop deze mannelijkheid, bijvoorbeeld, klasse en natie heeft gemaakt, komt dan ook in het vizier.

Zoals ik hierboven liet zien is dit alles bij Connell niet het geval. Het is mijns inziens Connells opvatting van macht die ten grondslag ligt aan de tekortkomingen van zijn hegemoniebegrip. Hij conceptualiseert de machtsverhoudingen tussen de seksen in termen van patriarchaat, met andere woorden in termen van een gesloten, hiërarchische sociale structuur. Deze conceptualisering heeft tot gevolg dat de betekenis van een bepaalde vorm van hegemoniale mannelijkheid in zekere zin al op voorhand vaststaat. Deze kan slechts als (oppervlakte)verdediging van de gegeven, patriarchale sociale structuur worden gedacht en niet als constitutief voor een niet-gesloten, tijdelijke en contingente ordening van het sociale die meer machtsverhoudingen behelst dan die van het patriarchaat.

Hegemoniale mannelijkheid en het volk van Nederland

Tot besluit van dit artikel wil ik nogmaals een fragment van de geschiedenis van mannelijkheid en natie tonen. Plaats van handeling is nu Nederland, de tijd is de late achttiende eeuw en de notie van hegemoniale mannelijkheid die ik gebruik is meer schatplichtig aan het werk van Laclau en Mouffe dan aan die van Connell. Ik concentreer mij op een cruciale tekst uit de geschiedenis van de constructie van het moderne natiebegrip in Nederland. Aan de hand van deze tekst en zijn 'werking' zal ik de merites proberen te tonen van een begrip van hegemoniale mannelijkheid dat uitgaat van het constitutieve karakter van hegemoniale projecten, dat niet op voorhand weet welke machtsverhoudingen worden geconstitueerd, en zoekt naar de historiciteit van de categorie 'mannelijkheid'.

Als hegemonie een vorm van politieke macht is die voor een goed deel bestaat uit het vermogen om 'a particular way of seeing the world (...) and ourselves and others' als realiteit voor te stellen (Williams, 1990, p. 145), dan is het pamflet Aan het Volk van Nederland (1781) zeker onderdeel van een hegemoniaal project. Het pamflet had een cruciale rol in de politieke omwentelingen die zich in Nederland voltrokken tijdens de jaren tachtig van de achttiende eeuw. Het was een belangrijke tekst uit een 'patriots' vertoog dat beoogde de macht van stadhouder Willem V en zijn aanhangers te breken en de invloed van vaderlandslievende burgers op het landsbestuur te vergroten. Exemplaren van dit anoniem verschenen pamflet werden in de nacht van 26 op 27 september 1781 neergelegd in verschillende steden en plaatsen in de Republiek der Verenigde Nederlanden.[10] Volgens een niet geheel onbevooroordeeld tijdgenoot – de handlanger van de auteur – had het pamflet het effect van een elektrische schok (Fairchild, 1903, p. 55). Echter, ook de meest relativerende van de hedendaagse Nederlandse historici meldt dat het pamflet enorme aandacht trok, ondanks scherpe verboden herhaaldelijk werd herdrukt en concrete invloed uitoefende (Kossmann, 1987, p. 249). Een van de redenen van dit alles was dat het pamflet een, voor behoudzuchtige krachten, gevaarlijke politieke

draai gaf aan de manier waarop de begrippen volk en natie in deze tijd werden gebruikt. 'Voor het eerst zag hier een Nederlander zijn volk, het volk van Nederland, als een politieke eenheid die tot actie komen moest' (Geyl, 1947, p. 55).

De wijze waarop de termen volk en natie in het pamflet werden gebezigd, maakt duidelijk dat het pamflet deel was van de grote laat achttiende-eeuwse transformatie van het politieke vertoog waarin volk en natie gingen verwijzen naar politieke soevereiniteit (Velema, 1999). 'Het Volk, dat in een Land woond, de Ingezetenen, de Burgers en Boeren, minvermogenden en ryken, grooten en kleinen, deeze allen byeengenomen zyn de waare Eigenaars, de Heeren en Meesters van het Land, en kunnen zeggen hoe zy het hebben willen; hoe en door wie zy willen geregeerd weezen', zo sprak het pamflet de lezer toe (Zwitzer, 1987b, p. 21). Soortgelijke uitspraken kregen in de late achttiende eeuw een steeds radicalere strekking, om uit te monden in de revolutionaire gelijkstelling van volk en natie aan staat. De soevereiniteit van het volk of de natie betekende dan directe of indirecte politieke participatie, een democratische politieke organisatie waarin de identiteit van volk en staat zich zou uitdrukken (Hobsbawm, 1997, pp. 18-19). In Nederland kwamen radicale patriotten in de loop van de jaren tachtig tot de conclusie dat ware vrijheid slechts was gewaarborgd als het volk of de natie permanent zijn soevereiniteit zou uitoefenen – uit naam van de vrijheid werden zo volk en natie onlosmakelijk aan vérgaande politieke participatie gekoppeld (Velema, 1999, p. 299).

Aan het Volk van Nederland was echter geen pleidooi voor de democratie. Het pamflet bepleitte niet een radicale omverwerping van de bestaande politieke structuur ten gunste van de volksregering. De auteur wilde vasthouden aan de politieke vormen van de Republiek met haar stadhouder, statenvergaderingen en regenten. Hij verkondigde echter op luide toon dat de juiste werking van die politieke instellingen werd verhinderd door een corrumperingsproces dat al met de vestiging van de republiek had ingezet. De prinsen van Oranje, die sindsdien de positie van stadhouder bekleedden, zouden aanhoudend hebben geprobeerd zich meer macht toe te eigenen dan hun toekwam. Zij zouden de macht die door het volk aan hen en anderen was toevertrouwd hebben willen usurperen om zichzelf soeverein te maken (Zwitzer, 1987b, pp. 26-33). Aan het Volk van Nederland 'herinnerde' de lezer aan het feit dat die soevereiniteit bij het volk berustte en riep op het proces van corruptie te keren. Het Nederlandse volk moest niet de democratie invoeren, maar zich doen gelden als tegengewicht van de krachten die een tiranniek gezag wilden vestigen.

De politieke taal[11] van Aan het Volk van Nederland was niet die van de liberale democratie, maar de taal van het klassieke republikanisme.[12] Dit republikanisme veronderstelde dat de vrijheid, die karakteristiek voor de republiek werd geacht, een precair goed was. De vrijheid werd altijd bedreigd door het corrupte streven van individuen of groepen het constitutionele evenwicht ten gunste van zichzelf te veranderen. Een voortdurende waakzaamheid van het volk was geboden – en het pamflet wilde deze waakzaamheid aanwakkeren. Het volk werd aangemoedigd zijn rol van natuurlijke tegenkracht tegen tiranniek gezag te vervullen (Klein, 1995, pp. 85-86).

De politieke taal was weliswaar overwegend conventioneel, maar het feit dat in het pamflet klassiek republikanisme werd gecombineerd met verwijzingen naar de soevereiniteit van het volk maakte het wel degelijk controversieel. En dit gold eens temeer voor het belangrijkste middel dat werd aangeprezen om de waakzaamheid van het volk tegenover de krachten van de corruptie gestalte te geven. Tegenover de machtsusurpatie van de stadhouders, die voor een deel op hun zeggenschap over een staand leger zou berusten, plaatste het pamflet de burgerbewapening. Burgermilities zouden niet alleen de vrijheid tegen vijanden van buitenaf kunnen beschermen, maar bovenal tegen de interne vijand: 'om door hun eigen Kaptein Generaal (de stadhouder, StD.) niet onderdrukt te worden, moeten onze Burgers en Boeren elk een goeden Snaphaan met een bajonet en een zydegeweer[13] hebben, en daarmede leren omgaan' (Zwitzer, 1987b, p. 35-36). Onderverdeeld in regimenten en compagnieën en onder bevel van zelfgekozen officieren, moesten die – geregeld exercerende – burgermilities de vrijheid tegen corruptie beschermen. Deze oproep tot burgerbewapening, gekoppeld aan een potentieel subversief idee over de almacht van het volk, gaf het pamflet zijn controversiële kracht.

Bezien in termen van een hegemoniaal project, kunnen we Aan het Volk van Nederland begrijpen als een poging de Nederlandse natie als een eenheid tegenover een corrupte stadhouder en zijn clientèle te plaatsen en haar te vormen tot de cruciale kracht in het bewaren van de vrijheid van de republiek. En hoewel deze wijze van aanspreken van het volk van Nederland gepaard ging met verwijzingen naar een stoet van historische precedenten, was het duidelijk dat hier een nieuwe politieke constellatie werd nagestreefd. De ambivalente boodschap over de volkssoevereiniteit maakte bovendien dat deze constellatie nog weleens 'nieuwer' zou kunnen uitpakken dan de opsteller van het pamflet wellicht had bedoeld.[14]

Aan de figuur van de met 'snaphaan' en 'zydegeweer' bewapende burgersoldaat kunnen we aflezen welke rol (hegemoniale) mannelijkheid speelde in de

retorische manoeuvres die een nieuwe kijk op de politieke werkelijkheid moesten helpen schragen. De mannelijke burger die bereid was de wapenen op te nemen ter verdediging van het gemenebest en zijn vrijheid was een bekend personage uit de republikeinse politieke traditie. Uit het feit dat hij de vrijheid wilde verdedigen sprak zijn politieke deugdzaamheid en deze deugd was – al in zijn etymologie ('vir', 'virtu') – door en door mannelijk.[15] We zouden het aanhalen van deze figuur in het pamflet kunnen begrijpen als een poging de verdere strekking van het pamflet te ondersteunen door het in stelling brengen van een hegemoniale vorm van mannelijkheid. Dat leidt ons echter naar de notoir moeilijk te beantwoorden vraag welke vorm van mannelijkheid op basis van welke criteria hegemoniaal mag worden genoemd. In plaats van te proberen die vraag te beantwoorden, is het beter het pleidooi voor de burgerbewapening te begrijpen als – altijd betwistbare, en nooit volledig geslaagde – poging deze vorm van mannelijkheid hegemoniaal te maken. Dit streven was inderdaad verbonden met het grotere politieke project dat in het pamflet werd ontvouwd. De hegemoniaal-te-maken-mannelijkheid van de burgersoldaat stond echter niet tot de verdere politieke inhoud van het stuk als retorische rechtvaardiging tot feitelijke kern. Met elkaar verbonden in een nieuw politiek project veranderden zij beide van karakter zonder dat de een aan de ander ondergeschikt werd gemaakt.

De mannelijkheid van de burgersoldaat werd in de versmelting met een natiebegrip dat riekte naar volkssoevereiniteit en waaraan geen eenduidige grenzen waren gesteld een inclusief ideaal van martiale mannelijkheid ten dienste van vrijheid en gemene-

best. Waar in het klassieke republikeinse politieke denken de wapendragende mannelijke burgers altijd een specifieke, beperkte groep vormden, werd hier 'het volk' dan wel 'de natie' opgeroepen zich te wapenen voor vrijheid en republiek. En hoewel deze categorieën ook nu hun grenzen hadden, ging de stootrichting van de argumentatie waarin ze werden gebruikt de kant van insluiting op – en niet van principiële uitsluiting zoals in het klassieke republikanisme het geval was. 'De natie' en 'het volk' kregen, op hun beurt, door de verknoping met de martiale mannelijkheid het aanzien van standvastige politieke eenheden. Ze waren niet langer het door onbeheerste en onbevredigbare hartstochten beheerste grauw dat zich door corrupte figuren liet manipuleren. Onbeheerste en onbevredigbare hartstocht was in het pamflet bij de prinsen van Oranje te vinden. Zij werden stuk voor stuk van een ontembare machtszucht beticht, een trek waarnaar metonymisch op uitgebreide wijze werd verwezen in passages over hun gebrekkige beheersing van hartstochten op andere terreinen.[16] Tegenover de ongebreidelde tirannie van de passies stond de natie in haar gedaante van standvastige, mannelijke burgersoldaat die bereid was te vechten voor de vrijheid.

Aan de oproep tot burgerbewapening werd al snel na verschijnen van het pamflet gevolg gegeven. De oprichting van exercitiegenootschappen die, in opvallende uniformen gestoken, zich in de 'wapenhandel' oefenden, was een van de opvallendste elementen van de patriottenbeweging die in de eerste helft van de jaren tachtig de strijd aanbond met de stadhouder (Zwitzer, 1987a). De Nederlandse politieke cultuur onderging in deze jaren ingrijpende veranderingen en de burgerbewapening had daarin een belangrijk aandeel (Israel, 1998, pp. 1098-1112; Klein, 1995, pp. 167-184; Van Sas, 1992). Met haar exercities en samenkomsten vergrootten de exercitiegenootschappen letterlijk en figuurlijk de publieke openbaarheid en hun gewapende aanwezigheid op momenten van scherpe politieke strijd vormde een cruciaal onderdeel van een vernieuwd en vergroot repertoire van politieke middelen. Door over te gaan tot landelijke organisatie creëerden de genootschappen een structuur die gemakkelijk voor een politieke structuur kon worden aangezien die naast en in concurrentie met de bestaande opereerde. En als een van de grootste politieke vernieuwingen in deze tijd eruit bestond dat meer mensen dan ooit aan het politieke leven deelnamen, dan had de beweging voor burgerbewapening zeker een groot aandeel in het tot stand brengen van deze innovatie. De burgerbewapening was, kortom, een factor van belang in het constitueren van nieuwe machtsverhoudingen tussen de stadhouder en zijn aanhangers en de groepen die stelden de werkelijke natie te vormen.

De hegemoniale mannelijkheid van Aan het Volk van Nederland hielp dus machtsverhoudingen te maken in een sociaal-politiek veld dat niet tot dat van sekse valt te reduceren. Tegelijkertijd werkte de mannelijkheid van de klassieke burgersoldaat wel degelijk in op de sekseverhoudingen. De burgersoldaat die met zijn mannelijke standvastigheid 'de natie' en 'het volk' hielp ontdoen van connotaties met onbeheersbare hartstocht, moest niet alleen de strijd aanbinden met de stadhouder en zijn kliek. Hij moest de vrijheid ook beschermen tegen de oproerigheid van het grauw dat zich al te gemakkelijk liet manipuleren door het huis van Oranje en zijn helpers. Dit streven de oude politiek van het volksoproer te bedwingen – wanneer deze pro-Oranje was – of te disciplineren en voor eigen doeleinden in te zetten – wanneer patriotse sympathieën in het spel waren – bracht de patriotse burgerbewapening direct op het terrein van sekse. Vrouwen speelden namelijk vaak een leidende rol bij volksoproeren, en daarnaast werd het volksoproer geregeld symbolisch met gevaarlijke, onbeheersbare vrouwelijkheid in verband gebracht. De standvastige burgersoldaat werd in patriotse propaganda gunstig met het gevaarlijke 'vrouwelijke' grauw vergeleken en de burgerbewapening diende mede om de oproeren te bedwingen waarmee volksvrouwen een zekere politieke invloed uitoefenden (Te Brake, Dekker & Van de Pol, 1990; Dekker & Vega, 1997).

Zo bezien zou de, met mannelijke sociabiliteit verweven, beweging tot burgerbewapening zich gemakkelijk laten begrijpen als voorafschaduwing van de 'vermannelijking' van politiek en de openbare sfeer waarin volgens menig auteur 'the age of democratic revolution' uiteindelijk eindigde (Landes, 1988; Melzer & Rabine, 1992; Scott, 1996). De vergroting van de publieke sfeer en van de mogelijkheden tot politieke participatie die de burgerbewapening hielp bewerkstelligen, zijn dan tegelijkertijd een verkleining omdat het hier alleen vernieuwingen voor mannen gold. Doortrokken van een ideaal van hegemoniale mannelijkheid als zij was, zou de burgerbewapening slechts nieuwe vormen van openbaarheid en politieke participatie hebben kunnen creëren die berustten op de uitsluiting van vrouwen en vrouwelijkheid.[17] En inderdaad, de revolutie van de patriotten eindigde, na veel horten en stoten, in 1796 voorlopig met de verkiezing door uitsluitend mannelijke burgers van een Nationale Vergadering met alleen mannelijke representanten. Maar, zoals Myriam Everard onlangs heeft betoogd, de veranderingen in de Nederlandse politieke cultuur van de laatste twee decennia van de achttiende eeuw boden, ondanks deze vorm van uitsluiting, vrouwen wel degelijk grotere mogelijkheden tot politieke participatie (Everard, 1999).

Everard laat bijvoorbeeld zien hoe de allegorische figuur van de Nederlandse maagd, traditioneel symbool van vrijheid, vrouwen van vlees en bloed een ingang bood tot het revolutionaire politieke leven.[18] Zo viel de eer Vrijheid te mogen belichamen tijdens feestelijke politieke manifestaties vrouwen toe die zich hadden onderscheiden in het verzet tegen het stadhouderlijk bewind. Een van de weinige pleidooien voor vrouwelijk burgerschap uit deze periode verwees direct naar de sekse van de allegorische Vrijheid om politieke rechten voor vrouwen op te eisen (Everard, 1999). Net zomin als we op voorhand weten op welk veld van machtsrelaties hegemoniale mannelijkheid inwerkt, kennen we van tevoren de aard van zijn werking. In dit geval lijkt het goed mogelijk dat de van hegemoniale mannelijkheid doortrokken patriottenbeweging de politieke cultuur ontwrichtte op een dusdanige wijze dat de burgersoldaat – 'ondanks zichzelf' – vrouwen een zekere toegang tot het politieke leven bezorgde.

Rest nog de vraag naar de historisering van hegemoniale mannelijkheid. Het aantal woorden dat mij nog ter beschikking staat, noch de stand van mijn onderzoek laten daarover stellige beweringen toe. Dit wordt nog verergerd door het feit dat het hier eigenlijk om twee vragen gaat: de vraag waarom 'mannelijkheid' op een gegeven moment een rol in de geschiedenis gaat spelen, en de vraag naar de verschillen tussen onderscheiden historische constructies van mannelijkheid. Ik zal hieronder over het antwoord op deze vragen kort speculeren. Maar voor ik dat doe, wil ik eerst aangeven waarom Connells hegemoniale mannelijkheid niet toereikend is om een dergelijke historisering van mannelijkheid te voltrekken.

In het theoretische gedeelte van dit artikel heb ik laten zien dat de hegemoniale mannelijkheid van Connell het niet toestaat de vraag te stellen hoe (machts)verschillen worden 'gemaakt'. Bij Connell is hegemoniale mannelijkheid een antwoord op de legitimatieproblemen van een al aanwezig verondersteld patriarchaat; zij kan dat patriarchaat niet constitueren. Zowel de veronderstelling dat de machtsverhoudingen tussen de seksen voorgegeven zijn, als de benoeming ervan met de term patriarchaat, staan een historisering van mannelijkheid in de weg. Die veronderstelling en benoeming hebben namelijk niet alleen betrekking op de verhouding tussen de seksen, maar ook op de inhoud van de categorieën mannen/mannelijkheid en vrouwen/vrouwelijkheid. In het kader van 'patriarchaat' moet die inhoud op zijn minst zodanig zijn dat deze categorieën op eenduidige wijze van elkaar onderscheiden en tegenover elkaar kunnen worden geplaatst. De geschiedenis van het sekseverschil zoals we die nu kennen, laat echter zien dat zulks niet altijd het geval is geweest. Pas in de achttiende eeuw werd mannelijkheid, in interactie met uiteenlopende andere transformaties, het befaamde 'binaire' tegendeel van vrouwelijkheid (Honegger, 1991; Laqueur, 1987; Schiebinger, 1989). Dit inzicht in het historische karakter van de conceptualisering van sekse in termen van een tegenstelling is een geschikt uitgangspunt voor de historisering van mannelijkheid waarvan ik hier de contouren wil schetsen.

Waarom gaat 'mannelijkheid' een rol spelen in de drastische politieke veranderingen die zich aan het einde van de achttiende eeuw voltrokken? Hierboven wees ik erop hoe 'mannelijkheid' een tendentieel inclusief begrip van natie het aangezicht van standvastigheid verleende en ontdeed van connotaties met onbedwingbare hartstocht. In de radicale politieke transformaties rond 1800 lijkt mannelijkheid – en sekse in het algemeen – een rol te hebben gespeeld in het richting geven en paal en perk stellen aan conceptuele veranderingen die 'grenzeloos' leken. Bij het zoeken naar grenzen aan processen van politieke insluiting en in het streven deze processen te beheersen, kon een beroep op geseksueerde politieke retoriek dienstig zijn.

Deze functie kon 'mannelijkheid' echter alleen vervullen – om over te gaan op het antwoord op de vraag naar de historisch veranderende constructies van mannelijkheid – als dit begrip op overtuigende wijze was geconstrueerd als standvastig en solide. Mannelijkheid en sekse zijn niet per se in staat om 'open' politieke categorieën 'discreet' te maken.[19] Alleen een bepaald soort mannelijkheid kan dat, bijvoorbeeld een mannelijkheid die radicaal van vrouwelijkheid is afgescheiden en duidelijk haar tegendeel vormt. Die mannelijkheid was in de late achttiende eeuw in de maak. Als nadrukkelijk tegendeel van vrouwelijkheid kon mannelijkheid zijn diensten gaan bewijzen in het begrenzen van andere categorieën zoals die van 'de natie' en 'het volk'.

Ook hier doen we er echter goed aan niet op voorhand te veronderstellen dat het ontstaan van een overzichtelijke tegenstelling mannelijkheid-vrouwelijkheid het hele verhaal is. De historicus Dror Wahrman heeft erop gewezen dat de opkomst van een nieuwe conceptualisering van het sekseverschil in de achttiende eeuw een complexer en tegenstrijdiger geschiedenis vormt dan wel wordt verondersteld. Wahrman stemt in met de stelling van Thomas Laqueur dat de lichamen van vrouwen en mannen in de loop van de achttiende eeuw niet langer in termen van een continuüm, maar als diametraal tegengesteld werden bezien. Wahrman benadrukt echter dat de hechting van deze lichamen aan verondersteld mannelijke en vrouwelijke eigenschappen niet onmiddel-

lijk met de opkomst van het moderne geseksueerde lichaam was gegeven. De notie van een volledige en noodzakelijke 'fit' tussen 'sex' en 'gender' zou pas geruime tijd na het verschijnen van het moderne geseksueerde lichaam dominant worden. De tweede helft van de achttiende eeuw was, volgens Wahrmann, een periode waarin mannelijkheid en vrouwelijkheid minder eenduidig aan mannen- en vrouwenlichamen werden verbonden dan later het geval zou zijn (Wahrmann, 1998; 1999). Voor het onderzoek naar mannelijkheid en natie zou dit betekenen dat we er niet van uit kunnen gaan dat mannelijkheid alleen als welomschreven, discrete categorie werkzaam was, bijvoorbeeld in het afgrenzen van een naar inclusiviteit neigend natiebegrip. We moeten de mogelijkheid overwegen dat mannelijkheid ook in zijn gedaante van minder welomschreven en niet noodzakelijkerwijs aan mannenlichamen toegeschreven categorie kon helpen een nieuw natiebegrip te constitueren. Het volgende voorbeeld laat zien dat dit inderdaad het geval kan zijn geweest.

Op 19 juni 1795 werd in Amsterdam gevierd dat met behulp van Franse troepen het Oranjebewind was verdreven en dat de door 'de volksstem' gekozen 'representanten' van de stad officieel werden geïnstalleerd. Militair vertoon van Nederlandse en Franse troepen en burgerkorpsen voerde de boventoon in de verschillende ceremonies van de dag.[20] Een beschrijving van de plechtig- en feestelijkheden leidde de lezer achteraf nog eens langs de verschillende allegorische decoraties die in de stad waren opgericht. In een uitleg van een voorstelling van de Nederlandse maagd riep de auteur zijn lezers toe: 'Bataven! gij zijt die nederlandsche maagd – ge voelt wat het is vrij en onafhangelijk te zijn' (Beschrijving (...) 19 Juny, 1795, 1795, p. 50). In de politieke cultuur van de late achttiende eeuw kon mannelijkheid helpen een nieuw begrip van natie te begrenzen, maar konden – Bataafse! – mannen ook worden opgeroepen zich over de grenzen van sekse heen met een vrije maagd te identificeren. De constructie van een nieuwe opvatting van de natie waarin het draaide om politieke vrijheid en volkssoevereiniteit berustte kennelijk niet alleen op een mannelijkheid die uitsluitend aan mannenlichamen verbonden was. Een notie van mannelijkheid die bereid was zich aan een – allegorisch – vrouwenlichaam te hechten speelde evengoed een rol.

Tot besluit

In mijn lezing van Aan het Volk van Nederland en van enige aspecten van de politieke cultuur waarin dit pamflet functioneerde heb ik twee zaken willen laten zien. Ten eerste hoe mannelijkheid meer (machts)verschillen hielp constitueren dan die tussen de seksen. En ten tweede dat mannelijkheid, in de sterke zin van het woord, een historische categorie is: mannelijkheid is niet per se in een gegeven historische situatie 'aanwezig' en kan radicaal van inhoud veranderen. Om dit aan het licht te kunnen brengen heb ik mij verlaten op een notie van hegemoniale mannelijkheid die niet bij voorbaat meent te weten wat mannelijkheid te betekenen heeft. De tekortkoming van Connells hegemoniale mannelijkheid lijkt mij er precies in te schuilen dat die te veel over de betekenis van mannelijkheid veronderstelt. De kracht van een opvatting van hegemonie zoals Laclau en Mouffe naar voren hebben gebracht is dat daarin de relatieve onbepaaldheid van een categorie als mannelijkheid centraal staat. Een dergelijke benadering van hegemoniale mannelijkheid dwingt er niet toe mannelijkheid uitsluitend in relatie tot patriarchaat te denken of op te vatten als noodzakelijkerwijs tegengesteld aan vrouwelijkheid. Door uit te gaan van de relatieve onbepaaldheid van mannelijkheid wordt het zicht geopend op de betekenis die mannelijkheid krijgt wanneer zij wordt gearticuleerd in relatie tot bijvoorbeeld een categorie als de natie – een relatie waarin ook de natie van betekenis wordt voorzien. Politiek 'maakt' sekse en evenzeer construeert sekse politiek. Dit inzicht ligt ten grondslag aan de 'feministische geschiedenis van gender' die zich de afgelopen vijftien jaar heeft ontwikkeld (Scott, 1986). Mannelijkheid laat zich echter niet makkelijk, zoals die geschiedenis het wil, als een verhoudingsgewijs onbepaalde categorie denken. Dat maakt misschien veel duidelijk over de aanhoudende kracht van de wederzijdse articulatie van mannelijkheid en natie in de moderne politieke cultuur. Het gaat daarin immers bij uitstek om zelfbepaling – een kwaliteit die mannelijkheid en natie elkaar nu al zo'n 200 jaar toedichten.

Literatuur

Akkerman, T. (1992). Women's Vices, Public Benefits: Women and Commerce in the French Enlightenment. Amsterdam: Het Spinhuis.

Barrett, M. (1991). The Politics of Truth: From Marx to Foucault. Cambridge: Polity Press.

Beschryving van het plechtige volksfeest, Gehouden te Amsterdam, op den 19 Juny, 1795. By gelegenheid van het Installeeren, der door de volksstem verkozene Representanten dier Stad, en de Alliantie Gesloten tusschen de Fransche en Bataafsche Republieken. (1795). Amsterdam: D.M. Langeveld.

Best, S., & Kellner, D. (1991). Postmodern Theory: Critical Interrogations. Houndmills/London: MacMillan.

Bloch, R. (1987). The gendered meanings of virtue in Revolutionary America. Signs, 3(2), 37-59.

Brake, W.Ph. te, Dekker, R.M. & Poll, L.C. van de (1990). Women and Political Culture in the Dutch Revolutions. In H.B. Applewhite & D.G. Levy (Eds.) Women and Politics in the Age of Democratic Revolution (pp. 109-146). Ann Arbor: The University of Michigan Press.

Colley, L. (1992). Britons: Forging the Nation 1707-1873. New Haven/London: Yale University Press.

Connell, R.W. (1987). Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics. Cambridge: Polity Press.

Connell, R.W. (1995). Masculinities. Cambridge: Polity Press.

Davis, N.Z. (1976). Women's History in Transition: The European Case. Feminist Studies, 3(2), 83-108.

Dekker, R. & Vega, J. (1997). Les femmes aux côtés des deux révolutions néerlandaises de 1781 et de 1794-1795. In C. Fauré (Ed.), Encyclopédie politique et historique des femmes. Europe, Amérique du Nord (pp. 233-254). Paris: Presses Universitaires de France.

Dijk, E.A. van, Trijsburg, J., Wertheim, W.F., & Wertheim-Gijse Weenink, A.H. (Eds.) (s.a.). De wekker van de Nederlandse natie: Joan Derk van der Capellen 1741-1784. Zwolle: Waanders.

Dudink, S. (1995). De vanzelfsprekende mannelijkheid. Tijdschrift voor Vrouwenstudies, 16(2), 204-217.

Dudink, S. (1998). The Trouble with Men: Problems in the History of 'Masculinity'. European Journal of Cultural Studies, 1(3), 419-431.

Eley, G. (2000). Culture, Nation and Gender. In I. Blom & K. Hagemann & C. Hall (Eds.), Gendered Nations: Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century (pp. 27-40). Oxford/New York: Berg.

Erwin, D. (1990). Trafalgar and Waterloo: The British Hero. In E. Mai (Ed.), Historienmalerei in Europa: Paradigmen in Form, Funktion und Ideologie (pp. 43-55). Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern.

Everard, M. (1999). Vrouwen voor 't vaderland: burgeres Van der Meer en de Bataafse politiek. Historisch Tijdschrift Holland, 31(4/5), 272-281.

Fairchild, H.L. (Ed.) (1903). Francis Adrian van der Kemp 1752-1829: An Autobiography together With Extracts from his Correspondence. New York/London: G.P. Putnam's Sons.

Frevert, U. (1996). Soldaten, Staatsbürger. Überlegungen zur Historischen Konstruktion von Männlichkeit. In T. Kühne (Ed.), Männergeschichte, Geschlechtergeschichte: Männlichkeit im Wandel der Moderne (pp. 72-87). Frankfurt/New York: Campus Verlag.

Frevert, U. (1997). Das Militär als 'Schule der Männlichkeit'. Erwartungen, Angebote, Erfahrungen im 19. Jahrhundert. In U. Frevert (Ed.) Militär und Gesellschaft im 19. und 20. Jahrhundert (pp. 145-173). Stuttgart: Klett-Cotta.

Geyl, P. (1947). De Patriottenbeweging 1780-1787. Amsterdam: P.N. van Kampen & Zoon.

Grijzenhout, F. (1989). Feesten voor het Vaderland. Patriotse en Bataafse feesten 1780-1806. Zwolle: Waanders, 1989.

Gutwirth, M. (1992). The Twilight of the Goddesses. Women and Representation in the French Revolutionary Era. New Brunswick NJ: Rutgers University Press.

Haan, I. (1993). Zelfbestuur en staatsbeheer: Het politiek debat over burgerschap en rechtsstaat in de twintigste eeuw. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Hagemann, K. (1996). Nation, Krieg und Geschlechterordnung. Zum kulturellen und politischen Diskurs in der Zeit der antinapoleonischen Erhebung Preussens. Geschichte und Gesellschaft, 22(4), 562-591.

Hagemann, K. (1997). Of 'Manly Valor' and 'German Honor': Nation, War and Masculinity in the Age of the Prussian Uprising Against Napoleon. Central European History, 30(2), 187-220.

Hoare, Q., & Nowell Smith, G. (Eds.). (1971). Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci. London: Lawrence and Wishart.

Hobsbawm, E.J. (1997). Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

Honegger, C. (1991). Die Ordnung der Geschlechter: Die Wissenschaften vom Menschen und das Weib, 1750-1850. Frankfurt/New York: Campus Verlag.

Hunt, L. (1992). The Family Romance of the French Revolution. Berkeley/Los Angeles: The University of California Press.

Israel, J.I. (1998). The Dutch Republic: Its Rise, Greatness and Fall 1477-1806. Oxford: Clarendon Press.

Kaulbach, H.-M. (1995). Männliche Ideale von Krieg und Frieden in der Kunst der napoleonischen Éra. In J. Dülffer (Ed.), Kriegsbereitschaft und Friedensordnung in Deutschland 1800-1814 (pp. 127-154). Münster/Hamburg: Lit.

Kerber, L.K. (1980). Women of the Republic: Intellect and Ideology in Revolutionary America. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Klein, S.R.E. (1995). Patriots Republikanisme: Politieke cultuur in Nederland 1766-1787. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Kossmann, E.H. (1987). Politieke theorie en geschiedenis: Verspreide opstellen en voordrachten. Amsterdam: Bert Bakker.

Laclau, E., & Mouffe, C. (1997). Hegemony & Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics. London/New York: Verso.

Landes, J. (1988). Women and the Public Sphere in the Age of the French Revolution. Ithaca/London: Cornell University Press.

Laqueur, T. (1987). Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud. Cambridge (MA)/London: Harvard University Press.

Loosjes, A. (1886). Een Krachtig Libel: Studie over het Pamflet Aan het Volk van Nederland. Haarlem: De Erven Loosjes.
Loosjes, A. (1891). Nog Een en Ander over het Pamflet Aan het Volk van Nederland. Haarlem: F.W. Egeling.
Mai, E., & Repp-Eckert, A. (Eds.) (1988). Triumph und Tod des Helden: Europäische Historienmalerei von Rubens bis Manet. Zürich: Electa/Kunsthaus Zürich.
Melzer, S.E., & Rabine, L.W. (Eds.) (1992). Rebel Daughters: Women and the French Revolution. New York/Oxford: Oxford University Press.
Mosse, G.L. (1990). Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars. New York/Oxford: Oxford University Press.
Mosse, G.L. (1996). The Image of Man: The Creation of Modern Masculinity. New York/Oxford: Oxford University Press.
Mouffe, C. (1979). Hegemony and Ideology in Gramsci. In C. Mouffe (Ed.), Gramsci and Marxist Theory (pp. 168-204). London/Boston/Henley: Routledge & Kegan Paul.
Pateman, C. (1988). The Sexual Contract. Oxford: Polity Press.
Pitkin, H.F. (1984). Fortune is a Woman: Gender and Politics in the Political Thought of Niccolò Machiavelli. Berkeley: University of California Press.
Pocock, J.G.A. (1975). The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Tradition. Princeton/London: Princeton University Press.
Pocock, J.G.A. (1987). The concept of a language and the métier d'historien: some considerations on practice. In A. Pagden (Ed.), The Languages of Political Theory in Early-Modern Europe (pp. 19-38). Cambridge: Cambridge University Press.
Sas, N.C.F. van (1992). The Patriot Revolution: New Perspectives. In M.C. Jacob & W.W. Mijnhardt (Eds.), The Dutch Republic in the Eighteenth Century: Decline, Enlightenment, and Revolution (pp. 91-119). Ithaca/London: Cornell University Press.
Schiebinger, L. (1989). The Mind Has No Sex: Women in the Origins of Modern Science. Cambridge (MA)/London: Harvard University Press.
Scott, J.W. (1986). Gender: A Useful Category of Historical Analysis. American Historical Review, 91(5), 1053-1075.
Scott, J. W. (1996). Only Paradoxes to Offer: French Feminists and the Rights of Man. Cambridge (MA): Harvard University Press.
Sinha, M. (1999). Giving Masculinity a History: Some Contributions from the Historiography of Colonial India. Gender & History, 11(3), 445-460.
Smith, A.M. (1998). Laclau and Mouffe: The Radical Democratic Imaginary. London/New York: Routledge.
Sturkenboom, D. (1998). Spectators van hartstocht: Sekse en emotionele cultuur in de achttiende eeuw. Hilversum: Verloren.
Syriatou, A. (1998). Grossbrittannien: Für König und Freiheit. In M. Flacke (Ed.), Mythen der Nationen: Ein Europäisches Panorama (pp. 174-198). München/Berlin: Koehler & Amelang.
Velema, W.R.E. (1999). Vrijheid als volkssoevereiniteit. De ontwikkeling van het politieke vrijheidsbegrip in de Republiek, 1780-1795. In E.O.G. Haitsma Mulier & W.R.E. Velema (Eds.), Vrijheid. Een geschiedenis van de vijftiende tot de twintigste eeuw (pp. 287-303). Amsterdam: Amsterdam University Press.
Wahrman, D. (1998) Percy's Prologue: From Gender Play to Gender Panic in Eighteenth-Century England. Past and Present, 159, 113-60.
Wahrman, D. (1999). Gender in Translation: How the English Wrote Their Juvenal, 1644-1815. Representations, 65, 1-41.
Williams, R. (1990). Keywords: A Vocabulary of Culture and Society (2nd ed.). London: Fontana Press.
Zwitzer, H.L. (1987a). De militaire dimensie van de patriottenbeweging. In F. Grijzenhout & W. W. Mijnhardt & N.C.F. van Sas (Eds.), Voor Vaderland en Vrijheid: De Revolutie van de Patriotten (pp. 27-50). Amsterdam: De Bataafsche Leeuw.
Zwitzer, H.L. (Ed.). (1987b). Aan het Volk van Nederland: Het patriottisch program uit 1781. Amsterdam: De Bataafsche Leeuw.

Noten

1. Dit artikel maakt deel uit van een door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek gefinancierd onderzoek met de titel 's Vaderlands mannelijkheid. Representaties van sekse en de (politieke) natie in Nederland 1780-1848. Met dank aan redactie en referenten van het Tijdschrift voor Genderstudies en aan Mieke Aerts voor een opfriscursus neo-marxisme.
2. Connell gebruikt hier het woord 'exalted' (1995, p. 77).
3. Zoals Hobsbawm stelt 'nationalism comes before nations' (Hobsbawm, 1997, p. 10). Dit inzicht kan worden uitgebreid door nationalisme niet alleen als een politieke en sociale beweging op te vatten maar als een discursief proces waarin de natie voortdurend, en ook door andere actoren dan deze bewegingen, 'gemaakt' wordt.
4. Colley stelt overigens dat het vooral mannen uit de hoogste klassen waren die door deze patriottische iconografie werden aangesproken. Zij hadden, volgens Colley, het geld om deze schilderijen te zien en te kopen, de klassieke scholing om ze in al hun betekenissen te begrijpen en de sociale positie om zich met de afgebeelde hooggeplaatste officieren te identificeren (Colley, 1992. pp. 180-181).
5. Voor Groot-Brittannië moet het hier bij een ver-

onderstelling blijven. Zie echter voor mannelijkheid, vrijwillige wapening en dienstplicht in Pruisen in dezelfde periode Frevert, (1996; 1997), Hagemann, (1996; 1997).

6. In Gender and Power uit 1987 schrijft Connell over verschillende vormen van vrouwelijkheid en mannelijkheid die zich manifesteren op een collectief niveau: 'Their interrelation is centered on a single structural fact, the global dominance of men over women' (Connell, 1987, p. 183).

7. Dit verwijst naar het begrip 'articulatie' zoals Laclau en Mouffe dat gebruiken. Zij verstaan onder articulatie 'any practice establishing a relationship among elements such that their identity is modified as a result of the articulatory practice' (Laclau & Mouffe, 1997, p. 105).

8. Voor inleidingen tot, en overzichten en analyses van het werk van Laclau en Mouffe zie: Barrett, (1991, pp. 51-80); Best & Kellner, (1991, pp. 192-214); Smith, 1998.

9. Laclau en Mouffe gebruiken de term 'nodal points' ter aanduiding van dergelijke succesvolle, maar desalniettemin betwistbare, 'attempt(s) to dominate the field of discursivity, to arrest the flow of differences, to construct a centre' (Laclau & Mouffe, 1997, p. 112).

10. De identiteit van de auteur was in zijn tijd hoogstwaarschijnlijk slechts aan een zeer kleine groep bekend en bleef geheim, ondanks de grote beloning die de justitiële autoriteiten uitloofden aan degene die de auteur zou aangeven. Pas aan het eind van de negentiende eeuw werd met zekerheid vastgesteld dat het pamflet door de Overijsselse jonkheer Joan Derk van der Capellen tot den Pol was geschreven. Zie voor Van der Capellen: Dijk, Trijsburg, Wertheim, & Wertheim-Gijse Weenink (s.a.), voor de onthulling van zijn auteurschap: Loosjes (1886, 1891).

11. Voor het concept politieke taal, zie: Pocock, (1987).

12. Over de plaats van het democratische liberalisme dan wel het republikanisme in de achttiende-eeuwse politiek is een uitgebreid debat gevoerd. Een goede Nederlandse inleiding biedt De Haan (1993). De klassieke tekst in dit debat is Pocock (1975).

13. Een snaphaan is een geweer, een zydegeweer een degen of sabel.

14. Klein stelt over de auteur van Aan het Volk van Nederland dat deze 'als een "klassiek republikein" dient te worden gezien, die door zijn acceptatie van "'s volks alvermogen" zwaarder geschut binnenhaalde dan hij zich wellicht op dat moment realiseerde' (Klein, 1995, p. 86).

15. Zie voor mannelijkheid en het deugdbegrip uit het republikeinse denken: Akkerman (1992), Bloch (1987), Kerber (1980), Pitkin (1984).

16. Zo was Maurits een 'overmatig geile boef', werd Willem III impliciet beschuldigd van sodomie en moest Willem V het wegens huwelijkse ontrouw en drankzucht ontgelden (Zwitzer, 1987b, pp. 29, 48-49, 84). Voor een cultuurhistorische analyse van de betekenissen van hartstocht in relatie tot sekse in deze periode zie Sturkenboom (1998).

17. Ik redeneer hier in analogie met analyses van liberaal-democratische constructies van individu, burger en openbaarheid als feitelijk mannelijk achter een aangezicht van universaliteit. Deze analyses benadrukken de noodzakelijke uitsluiting van vrouwen die resulteerde uit de politieke revoluties die ten behoeve van deze geseksueerde categorieën werden ontketend. Zie Landes, (1988); Pateman, (1988), Scott, (1996).

18. Everard gaat hier de strijd aan met twee interpretaties van de betekenis van vrouwelijke allegorieën in de revolutionaire politieke cultuur rond 1800. Zij verwerpt expliciet een gebruikelijke kunsthistorische opvatting 'dat zoiets als het geslacht van de Vrijheid geen nadere beschouwing behoeft omdat de iconografische traditie nu eenmaal wil dat abstracte begrippen door vrouwen worden gepersonifieerd' (Everard, 1999, p. 274). Daarnaast lijkt zij feministische interpretaties te verwerpen die benadrukken dat de allegorische aanwezigheid van vrouwen in de politieke cultuur van het tijdperk van de democratische revoluties op een feitelijke uitsluiting van vrouwen uit het politieke leven berustte en die ook bestendigde. Voor deze laatste interpretatie zie Landes, (1988, pp.158-168); Gutwirth, (1992, pp. 252-284). Een interpretatie die dichter bij die van Everard ligt geeft Hunt (1992, pp. 83-84).

19. Zo benadrukt Geoff Eley in een, in veel opzichten zeer instructief, artikel over natie en sekse dat de natie in de achttiende en negentiende eeuw nog geen 'fully articulated' politieke categorie en praktijk was. In zijn analyse van de interactie van natie met sekse verschijnt sekse echter wel in zijn moderne, binaire gedaante, terwijl sekse als zodanig in deze periode evenmin 'fully articulated' was (Eley, 2000).

20. Voor een uitgebreide beschrijving van de feestelijkheden en decoraties zie (Grijzenhout, 1989, pp. 140-159).

Beeldmateriaal

W. Clark Russel, Horatio Nelson and the Naval Supremacy of England, (G.P. Putnam's Sons) New York/London 1890, t.o. p. 306; Prenten uit de collectie van de auteur.